

Հ Հ Գ Ի Տ Ո Ի Թ Յ Ո Ւ Ն Ն Ե Ր Ի Ա Զ Գ Ա Ց Ի Ն Ա Վ Ա Դ Ե Մ Ի Ա
НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РА
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF ARMENIA

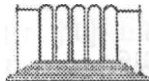
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА ИМЕНИ Р. АЧАРЯНА
H. ACHARYAN INSTITUTE OF LANGUAGE

**ԼԵԶՈՒ
ԵՎ
ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ**

**ЯЗЫК И ЯЗЫКОЗНАНИЕ
LANGUAGE AND LINGUISTICS**

2(15)

2016

ԵՐԵՎԱՆ . ЕРЕВАН . YEREVAN

ДИСКУССИИ И ОБСУЖДЕНИЯ. DISCUSSIONS.

ՈՐ. ՇԱՂԿԱՊ, ԹԵ՞ ԴԵՐԱՆՈՒՆ

Բւննասիր, գիրք. քեկնածու Լ Գ. ԹեԱատե
telyanleonid@ysu.am

Շարահյուսական հարաբերությունների արտահայտիչները, ինչպես հայտնի է, լեզվի համակարգում գործառուղ կապակցության միջոցներն են՝ բառահարաբերական թեֆույթներ, սպասարկու բառեր (կապեր, շաղկապներ, նախդիրներ և այլն), շարադասություն, հինչերանգ և այլն: Հայերեն խոսքում սրանց գործառույթը հիմնականում կապակցության տարբեր եղանակների իրացումն է, շարահյուսական միավորների (բառերի, բառակապակցությունների (շարույթների), նախադասությունների և այլն) միջև կախումնային տարբեր հարաբերությունների՝ համադասության և ստորադասության (և սրանց զանազան համակցությունների) դրսևորումը⁴⁸:

Շարահյուսագիտական աշխատություններում երբեմն ոչ միանշանակ գնահատականների են արժանանում ինչպես կապակցության եղանակի, այնպես էլ կապակցող միջոցի որոշ դրսևորումներ: Կարելի է նշել, օրինակ, հատկացուցչի և հատկացյալի (նաև գոյական որոշի և որոշյալի) կապակցությունը առդրական կամ խնդրառական համարելը, որոշ կարգի բարդ նախադասությունների (օրինակ՝ *ուստի*, *ուրեմն* և այլ շաղկապներով յապակցված)՝ ստորադասական կամ համադասական տիպին հատկացնելը, անշաղկապ կառույցների, բազմաբաղադրիչ բարդ նախադասությունների շննության տարբեր հայեցակերպերը և այլն:

Շարահյուսական իրողությունների անմիանշանակ մեկնաբանությունները, ըմբռնումների գուտ տեսական տարընթերցումներից բացի, հաճախ դրանց գործնական կիրառության, նաև ուսուցման ոլորտներում (մասնավորաբար, ասենք, կետադրության) տարաբժեք մտտեցումների պատճառ *ՀԻ* դատում՝ բնականաբար առաջ բերելով կանոնարկման և կողմնորոշիչ հանձնարարականների անհրաժեշտություն:

Այս նախնական դիտողություններից հետո փորձենք հանգամանորեն շննդրադառնալ որպես վերնագիր ընտրված հարցադրմանը:

Հարցի պատասխանը, իհարկե, հանրահայտ է և միանշանակ, *որ-ը* և վերանուն է, և շաղկապ, գործ ունենք համանունական գույգի հետ, որն

* Նորագույն որոշ ռաունասիրություններում այս կարգի շարահյուսական հարաբերությունները կոչվում են *դրավորուՍներ* և բաժանվում են համադասական, միադասական, աշնադասական և տարադասական տիպերի, տես Բ. Գյոզգալյան, Դրական արևելա-յերենի ֆերականության հիմունքներ, Ե., 2016, էջ 194-201:

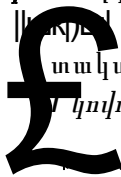
տոտջացել է հարաբերական դերանվան խոսքի մասային իմաստի մթագնման և նրանում կապակցական նշանակության գերակայության հաստատման հանապարհով: Հանրահայտ հեմարտություն է նաև, որ կապակցական բառերը կապերն ու շղթայակները, համատարած կերպով հենց այդ հանապարհով էլ առաջանում են՝ լեզվի բառապաշարում մշտապես և շարունակաբար տեղի ունեցող իմաստային տեղաշարժերի ընդհանուր տրամաբանության շրջանակում: Իմաստային փոփոխություններն ու անցումները, սակայն, միևնույն ընթացքը չունեն և մանավանդ միատեսակ վերջնական արդյունքի չեն հանգում: Կապակցական բառերի մեջ այս տեսակետից տարբեր շերտեր կարելի է առանձնացնել: Դրանց մի մասը վաղուց անտի կորցրել է իմաստային կապը իրեն ծնունդ տված նյութական իմաստակիր միավորի հետ, և այդ կապը հնարավորության դեպքում կարող է, բացահայտվել ստուգաբանական հատուկ ֆենոլոգիայի (օրինակ՝ *ան, ի, ըսր, ընդ* և այլ կապերը, *և, ու, բայց* և այլ շղթայակները), մի այլ դեպքում էլ այդ միավորների ստուգաբանական առնչությունը բավական թափանցիկ է, սակայն համաժամանակյա դիտվածքում դրանք գիտակցվում են որպես լիովին ինֆնուրոյն, այսինքն՝ իմաստային կապը համանունական գույզի անդամների միջև ժամանակի ընթացքում իսպառ վերացել է. համեմատենք, օրինակ՝ «Ծանոթ եմ գրքերի մեծ մասին» և «Խոսում էինք նրանց մասին», «1»-ով ու *համար* չկար թեմանու գործին» և «Քեզ *համար* նվեր գնեցի», •1՝ նաև նյո՛ *հանդերձ* ներգաղթեց» և «Հարսնացուն շփեղ *հանդերձ* էր հագել» և այլն: Գրեթե այս կարգի են նաև բառածևերից սերող այլ կապակցական բառեր՝ *ճորքիվ, առքիվ, հանձնիվ, վերաբերյալ, որովհետև, ուսուրի* և այլն: Կապակցական բառերի մի ստվար խումբ էլ կազմում են այսօր որպես լիիմաստ խոսքի մասեր լայնորեն գործածվող բառերի իմաստագործառակուն տարբերակները, սրանք թերևս կարող են գնահատվել ոչ թե որպես համանունական գույզի տարբեր եզրեր, այլ միևնույն բառի (բառույթի) գործառական տարաբեհոլության դրսևորումներ: Ընդամին այսպիսի (**Անցումները սովորական են նաև նյութական (օրինակ՝ ածական - գոյական)** Ս ո> նյութական խոսքի մասերի ներսում. հմմտ. *մինչև* (կապ) - *մինչև* թողկապ), *չնայած (կապ)* - *չնայած* (շղթայակ), *էլ* (վերաբերական) - *էլ* (թողկապ) *ի>1է1յու<1* (վերաբերական) *թեկուզ* (շղթայակ) և այլն:

4որ«Տաևտկտն տարաբեհոլության առանձնահատուկ դրսևորում պետք է, համարեյ հարցական և հարաբերական կոչվող դերանունները: Սրանք ԱվԱԱկց1_____՝<վե խհատու) օ<)տված բառերի (բառույթների) խումբ են և •իլN արիլmicpմ|| միավորվում են որպես դերանվան մեկ տեսակ⁴⁹, սակայն յիլիլիլ փտձւաական տարաբեհոլության հիմունքով էլ հանախ առանձնաց թրոյ Mi Միլ1H< դերաէսլան առանձին տեսակներ, ըստ էության՝ որպես

Մ ԼԿ Մ ԻԿՄԻԿԻ *1ամանակակից գրական հայերեն, Ե., 1981, կ 183, Ա. Սա/պարյաէ,

բառային համանուններ:⁵⁰ Այս խմբի բառերն իրենց «հարաբերակ կապակցական կիրառությամբ հայտնվում են ստորադասական ; կապների գործառական դաշտում, սակայն, ի տարբերություն վերջինն պահպանում են դերանվան նյութական նշանակությունը՝ պաշտոնս անդամի դիրք գրադեցնելով ստորադաս նախադասության կազմում: Խմբի բառերի այսպես կոչված «հարցական» և «հարաբերակ ((ործառական դրսևորումները դարձվում են հանաչելի են, մանավանդ իմաստային որոշակիությամբ են օժտված (օրինակ՝ *ով* - անձ, *ինչ* - *ինչպես* - ձև, *ինչքան* - քանակ և այլն):

Այս խմբի բառերի մեջ իր իմաստի ընդհանրականությամբ առ հաստատուկ տեղ է գրավում *որ-ը*. նյութական առումով սա արտահայտ հատկանիշի, փոխանվանաբար նաև՝ առաքելայի չտարբերակ հասկացություն, իսկ կապակցական դերով հանախակի կիրառ հետևանքով գրկվելով նյութական իմաստից՝ շողկապների կարգ անցնում: Առաջանում է գործառական եռանդամ համանունությ **հարցական դերանուն - հարաբերական դերանուն** *Ընդկապ* եզրերով: որպես հարաբերական դերանուն և թե՛ որպես շողկապ *որ* բ աներկբայորեն արդի հայերենի՝ ստորադասական կառույցներ ձևավր ամենատարածված և ամենից արդյունավետ միջոցն է: Այն կարել ընդհանրաբար որպես ստորադասություն արտահայտող բազմագործա մի նշան, որը «կարող է հանդես գալ ստորադասական շողկապն <||>երթե բոլոր նշանակություններով ու երանգներով բացառությ զիջականի»⁵¹: *Որ* շողկապի կիրառության ամենից ավելի բնական ու որ արտեղ նրա դերանվանական նախնական իմաստը այլևս չի գիտակցւ) հոգեմտավոր կամ կամային (ոչ ֆիզիկական) բնույթի գործողություն արտահայտողբայերին (*զգալ, հասկանալ, իմանալ, ւրեսնել, լսել, հավակ կասկածել* և այլն) լրացնող ստորադաս նախադասություններ կապակց է, սակավադեպ չեն նաև այս շողկապով կապակցված՝ գոյականով | ւյոյսկալնի արժեքով գործածված բառերին, *ինչպես* և *այն, այնպ ախբան, այնպես* և այլ հարաբերյալներին փոխարինող երկրորդա 1 նախադասություններով կառույցները: Այս երկրորդականները, ըստ իր շարահյուսական պաշտոնի, բազմազան են՝ ենթակա, ստորոգելի, որ հասկացուցիչ, բացահայտիչ, խնդիր, պարագա: Կիրառական բնագնս՝ հարյան և հանախականության տեսակետից *Որ* է հետ կարող է համեմաս *թե* շողկապը, սրա կիրառության ոլորտը մի փոքր սահմանափակվու լորտով գերադաս նախադասությունների երկբայական, հարցական կ տակուն նշանակությունների պատհանով (օրինակ՝ *Մարածումէին, թե կովող չէ, Հարցրին, թե ինչ է ուզում* և այլն), սակայն իմաստային և

սահմանափակումը չեզոքանում է ենթաստորագրա կառույցներում (օրինակ՝ *Հնկերը չէր ուզում, որ հրամանատարն իմանա, թե նա լավ կովոր չէ*)⁵⁷:

Որ բառի հարաբերական և շաղկապական գործառույթները, ինչպես նշեցինք, մեծավ մասամբ հեշտությամբ զանազանվում են, սակայն հայերեն խոսքում հանդիպում են այնպիսի «անցումային» բնույթի կառույցներ, որոնցում *որ* բառի դերանվանական իմաստը հայտնապես «նահանջել» է (որի նշաններն են այդ դիրքում սպասելի հոգի կամ թվային վերջավորության բացակայությունը), սակայն հետազոտողներից շատերի կարծիքով լիա(ին չի վերացել: Խոսքը վերաբերում է բարդ նախագասության այն կառույցներին, որոնց ստորագրա բաղադրիչը գոյական անդամի լրացման (առավելապես՝ որոշչի) պաշտոն է կատարում, իսկ կապակցող *որ* միավորը հանդես է գալիս ուղիղ ձևով՝ առանց հոգի: Շարահյուսագիտական ավանդույթով այս միավորը գնահատվում է որպես հարաբերական դերանուն, որը ստորուսդաս նախագասության մեջ ենթակայի կամ ուղիղ խնդրի պաշտոն է կատարում (օրինակ՝ «Մարդը, *որ* մոռացել է անցյալը...», «Բաժակը, *որ* երեխան կոտրեց...» և այլն): Շարահյուսական այս դիրքերում ենթական կամ խնդիրը կանոնի պահանջով պետք է դրվեն որոշյալ առումով (ինչը սովորական է *որ* հարաբերական դերանվան համար և նրա Հյուսկանական կիրառության հիմնական ցուցիչը Յ, և ՈՐ-ի անհոդ կիրառությունը, ինչպես նշվեց, նրա դերանվանական արժեքի մթագնման նշան է, սակայն հավանաբար բավարար հիմք չէ այն շաղկապ համարելու: հյուսկանական իմաստից հեռացած լինելն ավելի ակնհայտ է որոշչային այն նախագասություններում, որոնցում *որ* բառը ենթակայի դիրքում «անտարբեր» է մնում նաև ստորոգյալի հետ թվով համաձայնելու նորմի հանդեպ: Օրինակներ՝ «Եվ պոետներ, *որ* չեն պոծել իրենց շուրթերն ւնեծժով» (Շ Թունանյան), «Մարդիկ, *որ* մարդ չեն, այլ ավելի շուտ մւսդուկերպ կապիկ» (Պ. Սևակ) և այլն: Որ \square կարգի կիրառությունն էլ մասնագետները հիմնականում դերանվանական են համարում, գրեթե համընդհանուր այս գնահատականը, այնուամենայնիվ, չի ընդունում պրոֆ. Ս Պապոյանը: Ահա *n*/*r*-ի վերաբերյալ գործառույթյունների նրա մեկնաբանությունը, *affi* հարաբերականի եզակի թվի անհոդ ուղղականը արտաֆուստ նույնաձևում *l*, համանուն շաղկապի հետ: Պարզելու համար կապակցության հարաբերական թե շաղկապական լինելը պետք է նկատի անելնու հետԱյսպիսի *r* յոթ այն կառույցներում, որտեղ գերագրա բաղադրիչի *M*/*W*/*W*/*r* *1h*(*ակի թլթվ* և կիրառված, կապակցությունը *հարաբերական է*, (րլիլ իր *l*) *M*/*W* հարաբերական դերանուն է և կատարում է երկու դեր. ա լախալաասողախ անդամ *l*, (առավելապես՝ ենթակա կամ ուղիղ խնդիր), ր կաՀլա1սիա) *l* Հ1«բարա և ստորագրա նախագասությունները: ...Բոլոր *Hijii* կ»»»»...*l* իկաա1 որտեղ գերագրա բաղադրիչի ստորոգյալը *հոգնակի *r**/վսվ* և կյփոսիւյծ *որ* ր շաղկապ է: Դա կարելի է դիտարկել հետևյալ

օրինակում. Եվ *կույտեր, որոնց* ծոցի մեջ լուսե Լուսնի լույսն անգամ ձ չէր հոսել, *Որ* ծրկչոտ էին, ինչպես եղջերուն, *Որ* աննյութ էին, ասես հ ված Մի հովվերգական վեպի էջերում (...), Օֆելյայի պես այժմ ցնոլ խելագարվածի իրենց ճիշերում Դարձյալ մոռանալ չէին կարենուս դժոխքը սև (ՊՍ):

Այստեղ ունենք *կույտեր ~ որոնք (որոնց)* կադապարը, որ հարաբերու կապակցություն է, քանի որ որոշալը և հարաբերականը համաձայնե են թվով, իսկ շարունակության մեջ առկա են *կույտեր - որ* կադապ երկու կապակցություններ, որտեղ *որ-ը* շողկապ է՝ որոշալի հետ թ անհամաձայնության պատճառով, և կապակցությունը շողկապակա՝ (ընդգծումները բնագրում են):

Գ, Գարեգինյանը որոշչային երկրորդական նախադասությունն ռ[7-ի՝ հարաբերական դերանուն լինելը վերապահությամբ է ընդունում՝ ընդունելով նրա ուղիղ ձևի կիրառությունը սպասելի այլ հոլովակա վոխարեն: Նա գրում է. «Հաճախ այս *որ* հարաբերականը թվով կամ հո անհամաձայն մնալով, շփոթվում է *որ* շողկապի հետ: Առավել դժվ որոշել նրա ինքնությունը, երբ հոլովով է անհամաձայն մնում: ...**Sa** մեկնությունների տեղիք կարող է տալ *որ* բառի հետևյալ կիրառու Ինչևս է կյանքը հաճախ այնպիսի շար խաղեր խաղում, *Որ* մտածելիս մս սրտի մեջ արյունն է պաղում (ՊԱ)»: Այստեղ այն կարող է դիտվել ոլ շողկապ, կամ կարող է ըմբռնվել որպես հոլովով անհամաձայն մն հարաբերական դերանուն՝ «որի մասին» նշանակությամբ: Այլ օրինակ դա ասաց *այնպիսի* եղանակով, *որ* ասես ուզում էր մեղմել նրա փ՞՞ այստեղ ևս այն կարելի է դիտել որպես շողկապ կամ հոլովով ւնհումս մնացած հարաբերական (*որով*): Նման երկդիմություն կարող է առաջ ԴԻ բոլոր կառույցներում: Պետք է սակայն նշել, որ հոլովով անհամս մնացած *որ* հարաբերականը ճիշտ կլինի շողկապ համարել»⁵⁴: (Ավելո 1չՊ, որ բերված երկու օրինակներում էլ զգալի է երկրորդական հետևանքային նշանակությունը):

Որ հարաբերականի՝ որոշիչ երկրորդականներում անորոշ **lurr** (Որոտալի փոխարեն) և եզակի թվով (հոգնակիի փոխարեն) կիրառություն ա էտմանակակից հայոց լեզու» աշխատության 3-րդ հատորում (բ հեղինակ՝ Ն. Պառնասյան) նույնպես համարվում է նրանում դերանվանս ((**քանակության** մթագնման վկայություն, միաժամանակ նշվում է, որ **AjtfVhi** երկրորդական նախադասությունների ուսումնասիրությունը մ< Սափրորություն է ներկայացնում *որ* շողկապի առաջացման պատմուլ համար»^{*9}:

Պապոյան, 1ս Բաղիկ/աե, Ժամանակակից հայոց լեզվի շարահյուսություն, Ե., 20

1 Կարէպինյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, Ե., 194, կ 163

Խնդրո առարկա բառի՝ վերևում ֆնկված կիրառության գնահատականն առավել անվերապահ է նորագույն ուսումնասիրություններից մեկում. «Տարածված մի մտայնություն կա, թե «որ» հարաբերիչը եթե հարաբերվում է, գերադաս նախագասության գոյականին, անկախ այն բանից՝ հոլովաթվային համաձայնություն ունի նրա հետ թե ոչ, ոչ թե շաղկապ է, այլ հարաբերական դերանուն: Բերենք այսպիսի մի օրինակ՝ *Մեր երկրի ւրերերն ահա այս սխրագործ պատանիներն են, ով հայրենասիրության դաս են ւրաւիս ավագներին*: Ընդգծված n^{\wedge} հարաբերիչը համարում են հարաբերական դերանուն, ինչ է թե տրամաբանորեն գոյականի հետ է կապված: Նկատենք, որ շաղկապները հենց այդպես էլ առաջացել են, ծագել են հարաբերական դերանուններից, և ընդգծված բառի շաղկապ լինելը այդ կիրառությամբ ավարտուն վիճակ էներկայացնում»⁵⁶: Այս մտտեցումը *որ* բառի գործառական ւրժիֆի գնահատության առումով մեզ համար առավել ընդունելի է:

Շարահյուսագիտական «դասական» աշխատություններում, սակայն, ինչպես վերը տեսանք, նշված կարգի կիրառություններում *որ-ը* առավելապես հարաբերական դերանուն է համարվում, որոշիչ երկրորդական նախագասության մեջ նրան վերագրվում է հիմնականում ենթակայի պաշտոն՝ հանդուրժելի համարելով առկայացման կամ (և) համաձայնության կարգերում շարահյուսական նորմից շեղումները: Այս մտտեցումը, սակայն, բավական երբեք է դառնում, երբ գործադրվում է բացահայտիչ երկրորդական նախագասություններով կառույցների նկատմամբ: Բանն այն է, որ սրանք առավել հաճախ լրացնում են գերադաս նախագասության՝ **անձնական** դերանվումբ արտահայտված բացահայտյալին, և քանի որ *որ* լիք այս կիրառությամբ գրկված է դիմորոշ հոդ ստանալու հատկությունից **աստի խոխոխում** է նաև ստորագաս նախագասության ենթակայի **1** ստորոգյալի դիմային համաձայնության կանոնը: Օրինակներ՝ Ես, *որ տրտմում եմ մի ծաղկի* համար, Ես, *որ դողում եմ*, երբ վարդ եմ ֆաղում. , (՝ ֆիրսպ), Ես ֆեզ ներէՏմ... Քեզ, *որ* սերս դագադեցիր, Վշտիս վրա **ծիծայ9|1**(վր. (Շ Շիրագ), Դու, որ մսեղեն դառն հանույժով արևը **հոգրո դարձնում** ես **խավար** (Ա. Իսահակյան) և այլն: Վերը հիշատակված «**Ժամանակակից** հայոց լեզու» (3-րդ հատոր) գրքում այս կիրառությամբ *որ* ը միանշանակորեն շաղկապ է համարվում և նշվում է, որ այս դեպքում «**ենթական սովորաբար** գեղջված է լինում, ենթակայի պաշտոնը կատարում **Հ բացահայտյալը**»⁵⁷:

Գ. Գարեգինյանը, թեև որոշակի վերապահումով, 17-ի այս կիրառությունը ևս դերանվանական է համարում: «Քննարկվող կառույցներում, - գրում է նա, *որ-ը* յուրահատուկ փոխանցիչ է դառնում՝ անձնական դերանվանական ւրտահայտված բացահայտյալի դեմքը և թիվը պարտադրելով բացահայտի

երկրորդականի ստորոգյալին: Նկատելի է նաև, որ այս բարդ դասական նախադասություններում բացահայտիչ երկրորդականի ե երբեք արտահայտված չի լինում, վերականգնման հնարավորու ունենում հավանաբար այն պատճառով, որ այդ դիրքը գրավված հենց այդ *որ* բառով: Մնում է եզրակացնել, որ ուղիղ ձևով կիրառ րառը ըստ էության դերանուն է, որը սակայն անհամաձայն մնալով; Լ, բնկալվում»⁵⁸: «եղիմակի այսպիսի մոտեցումը հիմնուվորող փաստույ ամենաուշագրավը, թերևս, հետևյալն է. «Չպետք է աչքաթողանել! հանգամանքը, որ փոխակերպման դեպքում շողկապական եր¹ կանների (անկախ նրանց բնույթից) ստորոգյալները վերածվում են դերբայի, իսկ հարաբերական երկրորդականների ստորոգյալները *կացոսր* կամ *ենթակայական* դերբայների (...): Մեր բերած օրինակներում փոխակերպումը կատարվում է հարակատարո ենթակայականով, որ խոսում է այդ բառի դերանուն լինելու մս Այստեղ, անուշտ, շարահյուսական օրինաչափությունը ստույգ յՄԱված է, այնուամենայնիվ, կարծում ենք, այս վկայակոչումը չի հա •ftբ ֆնկված կառույցներում *որ* բառի դերանվանական նշանակ խիստ թուլացման կամ կորստյան մասին եղած դիտարկումների! րփա) է, որ փոխակերպման գործողության ժամանակ ըստ էության է լի»»»«ի մեջ «ներբաշվում» է կառույցի նախնական, խորհային կադա աի փոխակերպն իր մեջ պահպանում է *որ* □ քերանվանական իւ §1փ/ոխությունը»:

< արկ ենք համարում անդրադառնալ *որ*-1) միյուրահատուկ կիրառ ՄՄ Որտեղ թերևս իսպառ ջնջված է նրա դերանվանական նշանակադ ՄՄՓՓ հարաբերական դերանուններին որպես «թարմատար» ռս որ *11 մասին է (*ինչ որ, երբ որ, ինչպես որ* և այլն): Ուսուցման ժամն Լ Ի¹ *որ*-1) հետ գուգորդվելու հատկությունը հաճախ օգտագործ Մ/11-1 պարզ մի միջոց հարցական և հարաբերական դերանու յՈ¹ադդո .լլո համար (*ս/7*-ը, բնականաբար, չի կարող գուգորդր •£||տկ<յայկան դերովկիրավորողհարցական դերանուններին): Որտադ և կիրառությունը նոր երևույթ չէ. այսօր այն բնական է խոսակց ԵԼՓՊ որտեղից հաճախ թափանցում է գրական լեզու: Խրախուս ԻՄՄաԻաՓ թողկապի կցումը *որ* հարաբերականին (*որը որ*); մի բա ՄՄՄ այսօրվա պաշտոնական ոճում բավական հաճախադեպ է (Ն ԻՄՓ ՈՐ այսպիսի կրկնաբանությունից զգուշացնում էր դեռև

№ ի որպես թարմատար կիրառությունների ընդհանրականացմա ԼժՓ.Ո.ՍԿՓ ՈՄՈ կատարել համաբանության գործունը: Այս առնչաւ

Խնդրո առարկա բառի՝ վերևում ֆնկված կիրառության գնահատականն առավել անվերապահ է նորագույն ուսումնասիրություններից մեկում. «Տարածված մի մտայնություն կա, թե «որ» հարաբերիչը եթե հարաբերվում է, գերադաս նախագասության գոյականին, անկախ այն բանից՝ հոլովաթվային համաձայնություն ունի նրա հետ թե ոչ, ոչ թե շաղկապ է, այլ հարաբերական դերանուն: Բերենք այսպիսի մի օրինակ՝ *Մեր երկրի ւրերերն անհա այս սխրագործ պատանիներն են, ու հայրենասիրության դաս են ւրաւիս ավագներին*: Ընդգծված n^{\wedge} հարաբերիչը համարում են հարաբերական դերանուն, ինչ է թե տրամաբանորեն գոյականի հետ է կապված: Նկատենք, որ շաղկապները հենց այդպես էլ առաջացել են, ծագել են հարաբերական դերանուններից, և ընդգծված բառի շաղկապ լինելը այդ կիրառությամբ ավարտուն վիճակ էներկայացնում»⁵⁶: Այս մտտեցումը *որ* բառի գործառական ւրժիֆի գնահատության առումով մեզ համար առավել ընդունելին է:

Շարահյուսագիտական «դասական» աշխատություններում, սակայն, ինչպես վերը տեսանք, նշված կարգի կիրառություններում *որ*-ը առավելապես հարաբերական դերանուն է համարվում, որոշիչ երկրորդական նախագասության մեջ նրան վերագրվում է հիմնականում ենթակայի պաշտոն՝ հանդուրժելի համարելով առկայացման կամ (և) համաձայնության կարգերում շարահյուսական նորմից շեղումները: Այս մտտեցումը, սակայն, բավական երբեք է դառնում, երբ գործադրվում է բացահայտիչ երկրորդական նախագասություններով կառույցների նկատմամբ: Բանն այն է, որ սրանք առավել հաճախ լրացնում են գերադաս նախագասության՝ **անձնական** դերանվումբ արտահայտված բացահայտյալին, և քանի որ *որ* լիք այս կիրառությամբ գրկված է դիմորոշ հոդ ստանալու հատկությունից **աստի խոխոխում** է նաև ստորագաս նախագասության ենթակայի **1** ստորոգյալի դիմային համաձայնության կանոնը: Օրինակներ՝ Ես, *որ* տրտմում եմ մի ծաղկի համար, Ես, *որ* դողում եմ, երբ վարդ եմ ֆաղում. , (՝ ֆիրսպ), Ես ֆեզ ներէՏմ... Քեզ, *որ* սերս դագադեցիր, Վշտիս վրա ծիծայ9|1(վր. (Շ Շիրագ), Դու, որ մսեղեն դառն հանույժով արևը **հոգրո դարձնում** ես խավար (Ա. Իսահակյան) և այլն: Վերը հիշատակված «**Ժամանակակից** հայոց լեզու» (3-րդ հատոր) գրքում այս կիրառությամբ *որ* ը միանշանակորեն շաղկապ է համարվում և նշվում է, որ այս դեպքում «**ենթական սովորաբար** գեղջված է լինում, ենթակայի պաշտոնը կատարում **չ բացահայտյալը**»⁵⁷:

Գ. Գարեգինյանը, թեև որոշակի վերապահումով, 177-ի այս կիրառությունը ևս դերանվանական է համարում: «Քննարկվող կառույցներում, - գրում է նա, *որ*-ը յուրահատուկ փոխանցիչ է դառնում՝ անձնական դերանվանական ւրտահայտված բացահայտյալի դեմքը և թիվը պարտադրելով բացահայտի

երկրորդականի ստորոգյալին: Նկատելի է նաև, որ այս բարդ դասական նախադասություններում բացահայտիչ երկրորդականի ե երբեք արտահայտված չի լինում, վերականգնման հնարավորու ունենում հավանաբար այն պատճառով, որ այդ դիրքը գրավված հենց այդ *որ* բառով: Մնում է եզրակացնել, որ ուղիղ ձևով կիրառ րառը ըստ էության դերանուն է, որը սակայն անհամաձայն մնալով; Լ, բնկալվում»⁵⁸: «եղիմակի այսպիսի մոտեցումը հիմնուվորող փաստույ ամենաուշագրավը, թերևս, հետևյալն է. «Չպետք է աչքաթողանել! հանգամանքը, որ փոխակերպման դեպքում շողկապական եր¹ կանների (անկախ նրանց բնույթից) ստորոգյալները վերածվում են դերբայի, իսկ հարաբերական երկրորդականների ստորոգյալները *կացոսր* կամ *ենթակայական* դերբայների (...): Մեր բերած օրինակներում փոխակերպումը կատարվում է հարակատարո ենթակայականով, որ խոսում է այդ բառի դերանուն լինելու մս Այստեղ, անուշտ, շարահյուսական օրինաչափությունը ստույգ յՄԱված է, այնուամենայնիվ, կարծում ենք, այս վկայակոչումը չի հա •ftբ ֆնկված կառույցներում *որ* բառի դերանվանական նշանակ խիստ թուլացման կամ կորստյան մասին եղած դիտարկումների! րփա) է, որ փոխակերպման գործողության ժամանակ ըստ էության է լիք»»⁵⁹ի մեջ «ներբաշվում» է կառույցի նախնական, խորհային կադա աի փոխակերպն իր մեջ պահպանում է *որ* □ դերանվանական իւ §1փ/ոխությունը»:

< արկ ենք համարում անդրադառնալ *որ*-) միյուրահատուկ կիրառ ՄՄ Որտեղ թերևս իսպառ ջնջված է նրա դերանվանական նշանակող ՄՄՓՓ հարաբերական դերանուններին որպես «թարմատար» ռս որ *|| մասին է (*ինչ որ, երբ որ, ինչպես որ* և այլն): Ուսուցման ժամն Լ Ի¹ *որ*-) հետ գուգորդվելու հատկությունը հաճախ օգտագործ Մ/Մ/Մ պարզ մի միջոց հարցական և հարաբերական դերանու յՄ⁹ադոմ .լլո համար (*ս/7*-ը, բնականաբար, չի կարող գուգորդր •£||տկ<յայկան դերովկիրավորող հարցական դերանուններին): Որտադ և կիրառությունը նոր երևույթ չէ. այսօր այն բնական է խոսակց ԵԼՓՊ որտեղից հաճախ թափանցում է գրական լեզու: Խրախուս ՀՄՄՀՀՄՄ թաղկապի կցումը *որ* հարաբերականին (*որը որ*); մի բա ՄՄՄ այսօրվա պաշտոնական ոճում բավական հաճախադեպ է (Ն ՀՄՄՓ ՈՐ այսպիսի կրկնաբանությունից զգուշացնում էր դեռև

№ ի որպես թարմատար կիրառությունների ընդհանրականացմա ԼժՓ.Ո.ՐԿՓ ՄՄ կատարել համաբանության գործունը: Այս առնչու

հետաքրքիր դիտարկում է անում Վ. Առաքել)անը: *Ինչ* հարաբերականով կապակցվող ուղիղ խնդիր երկրորդականների առիթով նա գրում է. «... Օրինակներից պարզ երևում է, որ միայն *ինչ* հարաբերականն առանց *որ* հազվագյուտ է: Հավանաբար *ինչ* նախապես մտել է գլխավոր նախադասության կազմը և հանդես է եկել իբրև հարաբերյալ, երբ դեռ ուներ *բան, մի բան* նշանակությունը: Համեմատիր՝ *Ամենայն ինչ, որ դիրառ անկանի ի բուն, ընդ արևամարհանս ունիմք*: Ամենահին այս նախադասությունը նույնպես կարելի է անդամահատել, ինչպես հիմա ենք անում, *ամենայն, ինչ որ...* և այլն»⁶¹:

Նախընթաց շարադրանքում արված վերլուծություններն ու վկայակոչված տեսակետները, այսպիսով, հետաքրքրություն են ներկայացնում այնքանով, որ մի բանի օրինակով տեսանելի են դարձնում լեզվական միավորի իմաստային կառուցվածքի մեջ կատարվող տեղաշարժերի, փերականական կարգային փոխանցումների աստիճանական ընթացքը, որոնք անմիջաբար պայմանավորված են տվյալ միավորի խոսքային գործառույթով: Արդեն նշել ենք, որ այս կարգի վերլուծությունը տեսական հետաքրքրություն ներկայացնում է լայն(ներուց բացի պետք է անհրաժեշտաբար հաշվի առնվի այդ միավորների՝ բունների, շարահյուսական կառույցների գործառական արժեքի գնահատման հ ուսուցման հարցերում: Խոսքը մասնավորելով մեր ֆենոլոգիան առարկայի վրա՝ ուզում ենք նշել, որ մասնավորապես կետադրության կանոնները սահմանելիս վերևում դիտարկված այսպես կոչված «անցումային» կառույցների առկայությամբ հաճախ հանդես է բերվում որոշակիորեն ուղղագիծ մոտեցում, դրանք միանշանակորեն հարաբերական տիպին հատկացնելով փաստորեն անտեսվում է դրանցում *որ* բանի գործառական երկարժեքության հանգամանքը:

Այսպես, կետադրության գործող կանոններով սահմանվում է, որ բարձր) նախադասության կազմում առկա տրոհվող դերբայական դարձվածների կետադրվում են ըստ բաղադրիչ պարզնախադասության մեջ իրենց գրավա"» դիրքի: Սրանից հետևում է, որ երկրորդական նախադասության դերբայակտի դարձվածը, եթե անմիջապես հաջորդում է շաղկապին, համարվում է, առաջադաս և տրոհվում է բուրով (օրինակ՝ *Պարզվեց, որ գյուղից վերադառնալով՝ աշխատանքի է անցել դպրոցում*), իսկ եթե հաջորդում է, հարաբերական [^]երանվանը, համարվում է միջադաս և տրոհվում է երկ'ս կողմիս ստորակետերով (*Ծանոթացանք այդ մարդու հետ, որը գյուղի վրա վերադառնալով, այնպես է անցել դպրոցում*): Վերջին տիպի նախա* ֆիլոսոֆի)լիզիստիզմում դարձվածի դիրքը միջադաս է համարվում՝ անկախ *որ* / հոդով կամ *ոչ*» (նաև՝ հոգնակիի փոխարեն՝ եզակի) կիրառությունների) Ս ՎԻՎԻ |ՄԻ|ՄԻ| տրոհումը համարվում է կետադրական սխալ: Պետք է, *ti/ni* որ ար* կաէաէփն խոստորեն հետևում են և դպրոցական ուսուցման, *li hmjny* ^m || " յ *и мн* »ընր¹ էակայր *l*» ակիավարտական և բնդուն հլւրջան ֆննաթյունն *1*ւ|Փ |

Ժամանակ: Ահա մի երկու օրինակ կետադրության վերաբերյալ շարանային առաջադրանքներից. Նա այժեքը դարձրեց դեպի Սեդան ձեռքերը կրծքին խաչած, նայում էր հեռուն: Գետը, թյում է, կապույտ Շ է՝ անադարտ ձյան վրա մոռացված, որ, ջրվեժ առ ջրվեժ խորանալով, Շ կորչում է երկարածից կիրճի մեջ: Հյուրերը, որ, պատշգամբից հեռանալ մտեցել էին սանդուղքին, հետաքրքրությամբ դիտում էին նորեկին Բարձունքի վրա ձերուկ հովիվն է, որ, կորնած իր անբաժան ձեռնափայլ հետևում է սյոթարների հոտին և այլն, և այլն:

Ըստ արժանվույն գնահատելով և կարևորելով մեր կետադրող կանոնների մշակման և միօրինակացման հարցերում մասնագետն մանավանդ վերջին շրջանում ծավալած արդյունավետ ջանքերը ամենայնիվ ուզում ենք առաջարկել, որ վերևում բերված կարգի նա դասուրյուններում դերբայական դարձվածների՝ բուրով տրոհումը նույն բուլլետարելի համարվի (Հյուրերը, որ պատշգամբից հեռանալով՝ մոտ էին սանդուղքին Բարձունքի ձերուկ հովիվն է, որ կորնած իր անբաժան ձեռնափայլին՝ ... և այլն): Կետադրական այսպիսի երկակիություն՝ կարծում ենք, նախ ունի ֆերականական հիմնավորում՝ համապատասխան՝ Իր բանի գործառական երկակի արժեքին, այս և չի հակասում հայեֆադրության տրամաբանությանը՝ կառույցի առագանական նկարասկետից:

П. Г. Телян. *Ир [vor] 'что: союз или местоимение ? Слово ир [что((переменном армянском языке составляет трехчленный омонимический вопросительное местоимение - относительное местоимение - ссимволизуется самым продуктивным средством выражения подчинительных отношений в сложном предложении. Союз ир генеалогически восходит к армянскому относительному местоимению, и в некоторых КОНТРАСТНЫХ предложениях вопрос его функциональной принадлежности до сих пор не однозначен. В статье сделана попытка на основе обобщения различных точек зрения ввести некоторую ясность в оценке ; функций и, соответственно, предложены некоторые коррективы в пунктуации современного армянского языка.*

6 Ulyan. *Ир [vor] 'what': Conjunction or Pronoun? The word ир (in Armenian offers a three-member homonymy series: interrogative, relative pronoun and conjunction. This word is the most productive in expressing subordinate relationship in complex sentences. The patterns from the homonymous relative pronoun, and its functional structures of complex sentences has been subject to various*

...
 ...plummed up the current approaches, an attempt has been made to clarify the points concerning the issue, which in its turn ...

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Հ Ո Դ Վ Ա Ծ Ն Ե Ր

Լ Գ. Բրուտյան. Հանոյախոսության խոսքային ակտի վերլուծություն
 Ն. Ժ. Սարգսյան. Խոսակցական լեզվի նորմերի խնդիրը—
 Վ, Զ, Պետրոսյան. ԴԿ Յակոբսոնը պատմական հնչյունաբանության
 հիմնադիր— ..

Բ Ա Ն Ա Վ Ե Ճ Ե Վ Ք Ն Ն Ա Ր Կ Ո Ւ Մ

Լ Գ. Թեյլան. Որ. շաղկապ, թն դերանուն
 Ա. Վ. Գալստյան, Հայ գեղարվեստական վավերագրության ժանրը և
 նրա բնութագման փորձերը գիտական գրականության մեջ—
 Ա. Լ. Սարգսյան. Ժխտման կարգով ւցայմանավորված համաձայնությունը
 հայերենում
 Ա. Լ. Յուզբաշյան. Հրամայական եղանակի սեռական արժեքը
 հայերենում—
 Հ. Ժ. Թովմապան. Տեխստի ներկայակցումը և ամբողջականությունը
 կանխենթադրության ին հենքի միջոցով—

Հ Ա Ղ Ո Ր Դ Ո Ւ Մ Ն Ե Ր

Ա. Խաչատրյան. Բայառիմների բառակազմական արժեքը
 արևմտահայերենում
 Լ. Ա. Ղամոյան. Հագուստ իմաստային խմբի դրսևորումը արդի հայերենի
 դարձվածային միավորներում

Գ Ր Ա Խ Ո Ս Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Ռ. Դոխոյան. Լ. Շ. Հովհաննիսյանի «Բառերի մեկնությունները հինգերորդ
 դարի հայ մատենագրության մեջ» գիրքը—
 Ա. Լ Սարգսյան. Արդի հայերենի ֆերականության հարցերի նոր բնություն ...
 Գ Ր Ք Ե Ր Ի Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն—

Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն Կ Յ Ա Ն Ք

Գիտական նստաբջան՝ նվիրված ՀՀ ԳԱՄ ակադ. Հ. Անաոյանի ծննդյան
 140-ամյակին (Մ. Ա. Սարգսյան.) .
 Հարցազրույց լեզվամեթոդային հարցերի
 շուրջ (Ա. Լ. Քարաուսյան)—
 Լ Ր Ա Տ Ո Ւ —